

SERKÉDI ORSOLYA

Pasolini és a futurizmus

Pier Paolo Pasolini legfőképpen gondolkodásbeli szuverenitásáról közismert: a híres olasz filmrendező, író és teoretikus minden lehetséges szabályt és ideológiát felforgat, áthág. Ha kiindulópontként elfogadjuk ezt az imázst, különösen érdekessé válik az a kérdés, hogy miként vélekedhetett ő arról a huszadik századi avantgárd művészeti irányzatról, amely hozzá hasonlóan a jelen dogmává merevült szisztémáinak megsemmisítésére összpontosított, és elvetett minden elvet, amely megakadályozná a valósággal folytatható kommunikációt? Erre a kérdésre keresi a választ ez a tanulmány, mely Pasolini futurizmushoz való viszonyát társadalmi, nyelvi és irodalmi szempontból közelíti meg a szerző két tanulmánygyűjteményében (*Eretnek empirizmus*. Budapest, Osiris, 2007. és *Passione e ideologia*. Milano, Garzanti, 1960.) megjelent elméleti írások tükrében.

Az *Eretnek empirizmus Irodalom* fejezete a különféle regiszterek közül a poétikai szólamra koncentrál, melynek egyik fő támaszát Pasolininek a hatvanas évek avantgárd mozgalmához fűződő gondolatai képezik. A hatvanas évek elejétől kibontakozó új avantgárd mozgalommal szemben a futurizmust és vele együtt a többi klasszikus avantgárd irányzatot védi a szerző. A klasszikus avantgárd mozgalmak javára írja, hogy a társadalmi normákon – stabil és statikus alternatívát kínálva – radikálisan változtatni kívántak. Ezzel szemben a hatvanas évek avantgárdja úgy jelenik meg nála, mint egy olyan eszmerendszer, amely a jelen társadalmi normáit *Normának* veszi, és adaptálódik hozzájuk, ahelyett hogy elvetet, ízlést, rendszert ölne. Ehelyett minden szentségtörő elképzelését – magát mintegy Messiássá emelve – csakis a jövőben képzei el, miközben a jelent elfogadja úgy, ahogy van. Pasolini ezt az általa interpretált elképzelést mélységesen megveti, tekintve, hogy gondolkodásmódjának és eszméinek lényege éppen a jelen elveinek megváltoztatásában áll. A hatvanas évek avantgárdjának felforgató tevékenységében elveti azt az ambíciót is, amely a nyelv és az értékek irodalmi eszközökkel történő megsemmisítésére irányul. Éppen azért favorizálja a futurizmust és a többi klasszikus avantgárd irányzatot, mert azok lázadásukban is irodalmat kívántak csinálni, az újítás náluk a tradicionális írástechnika izgalmasabbá tételére és ezáltal egy újfajta írott szöveg megalkotására irányult.

Pasolini értelmezésében a futuristák – sokszor végletes és botrányos szintre emelt – lázadásukkal nem a nyelvet és nem is az irodalmat kívánták megsemmisíteni. Rombolási retorikájuk az őket körülvevő polgári milió ellen irányult, amely éppen aktuális valójában ellenszenvet váltott ki egy radikális társadalmi válto-

zásban hívő csoportosulás képviselőiből. Pasolini szerint a futurizmus kibontakozása annak a társadalmi változásnak a következménye, amelynek során a régi humanista polgárságot visszaszorította a technokrata polgárság előretörése: az ő kezükbe került a gazdasági hatalom, a kultúra és így a nyelv is.¹ Ezt a hatalmat pedig a klasszicista múltértelmezés, illetve az e múlt által jelképezett humanizmus tagadására használták.

Pasolini nézete szerint a futurista szerző társadalmi tudatossága az irodalomban és a festészetben is megmutatkozik, mégpedig az immár hagyományos jelenségnek számító szabad függő beszéd alkalmazásában. A festészetben ez a tradíció a pop-artban érhető tetten, vagyis abban a jelenségben, amikor a művész valami olyan tárgyat illeszt be alkotásába, amely a spontán beszédből kiragadott részlethez hasonlatos, és amelyet a szerző az expresszivitás és az ironikus tónus érdekében alkalmaz. A futurista irodalomban is megtalálható a popként megélt elem, amely Pasolini szerint a szabad függő beszéd egy új típusú alkalmazásában nyilvánul meg: abban a törekvésben, hogy az író nyelvében helyet kapjon a „címzett”, azaz a munkásság és tulajdonosi réteg technológizált nyelve.² Ez a nyelv tehát nem a hősökről szól ezután, hanem a címzetről, és éppen ezért, valamint artikulálatlansága miatt is szentségtörő jelenség. Szentségtörő azáltal, hogy klasszicizmusellenes: poétikájának főszereplője nem a humanizmus, hanem a technika, a gép, amely megszemélyesül, és ezáltal – Pasolini szavaival élve – újra humanista lesz,³ miközben ugyanez a hatvanas évek avantgárd mozgalmaiban szinte mitikus jelenségnek számít majd. Pasolini felfogásában a futuristák rajongtak a tudomány mint a polgári társadalom terméke iránt, és éppen a technika dinamizmusának dicsőítése révén igyekeztek életre kelteni azt. Elátkoztak ugyan a tudomány konzervativizmusát, de arisztokratikus és dinamikus jellegével azonosultak.⁴ Pasolini a technikai elemek alkalmazásáról úgy vélekedik, hogy azokat a futurista szerző mégis mintegy küzdelemben, és mondhatni erőszakkal használja.

Alapvetően ugyanakkor épp a technika, a gép dicsőítése révén módosult a futurizmus nyelve. Megszületett a technicista nyelv, ami társadalmi változásokhoz is vezetett. A technokrata réteg nyelve ugyanis eggyé vált a munkás nyelvével, amelynek következtében az egyes nyelvi szintek közötti mozgástér visszaszorult. Továbbá – bár humanizmust és expresszivitást ígért – korlátozott felhasználói

¹ Cikk az *Espressó*ból. (Ford.) *Dobolán Katalin*. In: P. P. PASOLINI: *Eretnek empirizmus*. Budapest, Osiris, 2007, 43.

² Hozzászólás a szabad függő beszéd kérdéséhez. (Ford.) *Lukácsi Margit*. In: *I. m.*, 130.

³ Az avantgárd vége (Jegyzetek egy Goldmann-mondathoz, egy avantgárd kétsorshoz és egy Barthes-interjúhoz). (Ford.) *Lukácsi Margit*. In: *I. m.*, 166.

⁴ *I. m.*, 166.

köre és lexikális tartalma miatt csupán csak humanizmust és expresszivitást nem tartalmazott a jövőképe.

Ugyanakkor éppen eme nyelvi változások miatt bélyegzi dilettantizmusnak Pasolini a futurizmust, negatív példaként említve Papini, Soffici, Prezzolini munkásságát. Vélekedése szerint a futurizmus nyelvi kísérletezése egy anarchikus polgárelles ideológia nevében történt, miáltal a futurizmus végeredményben egy olyan felsőbbrendű ember produktuma, aki nincs tisztában saját történelmével, aki megalapozott gondolatiság és tudatosság nélkül zárt, technikai formákkal kísérletezik a neveltségesség határait súrolva.⁵ Sanguineti kapcsán írja, de úgy tűnik, az összes avantgárd irányzatról (a futurizmust is beleértve) vélekedik alapvetően úgy, hogy hiába kísérleteznek bármiféle, a legszélsőségesebb értelemben vett nyelvi leleménnyel, tartalmilag sosem mélyülnek el igazán, így csak a felszínen maradnak:

ezek a szövegek sosem mélyülnek el, sosem vetnek ráncot, belső síkjaik sosem tárulnak fel, sosem csúcsosodnak ki, sosincs bennük nemhogy egyetlen árny, de még félárnyék vagy egy chiaroscuro sem, vagyis nincs bennük többértelműség, ha éppen nem kimondva, egyetlen bizonytalanság, egyetlen töltelékelem, egyetlen szünet, egyetlen hiba sem.⁶

Azok a nyelvi és/vagy technikai lelemények, amelyek ezeket a szövegeket jellemzik, egyetlen síkon mozognak, és sosem mutatnak túl azon. Pasolini szerint ez a nyelvi és/vagy technikai újítás egy kemény nyelvi küzdelem eredménye. Ez a küzdelem egyrészt a kispolgári nyelv, másrészt a tradicionális irodalom felforgatására irányul. Pasolini szemében ez a cél alapvetően pozitívumnak számít, és pozitívum az is, hogy ezen szerzők lázadásukban is szöveget kívánnak alkotni, nem pedig szöveget pusztítani, ahogyan ő azt a neoavantgárd képviselőiről gondolja. A probléma szerinte abban áll, hogy a felforgatás eszközeként szolgáló szövegek sem gondolatiságukban, sem nyelvi megoldásaikban nem bizonyítják kellően, hogy ami ellen újat kínálnak, annál valóban többet és jobbat tudnak.

Pasolini értelmezésében a futurizmusnak a többi avantgárd mozgalommal együtt való előretörése a hagyomány nyelvének, azaz egy bizonyos „A” nyelvnek a kihalását eredményezte. Nézőpontja szerint a futurizmus azon nyelvészeti mítoszon alapul,

⁵ Vö. „E così il futurismo, il cui sperimentalismo linguistico, esasperato fino al ridicolo, avveniva in nome, di una eversione anarchica, decadentisticamente anti-borghese: era il prodotto di un superuomo, non di un uomo conscio e chiaro di fronte alla sua storia.” P. P. PASOLINI: *Passione e ideologia*. Milano, Garzanti, 1960, 375.

⁶ Az avantgárd vége (Jegyzetek egy Goldmann-mondathoz, egy avantgárd kétsoroshoz és egy Barthes-interjúhoz). (Ford.) Lukácsi Margit. In: P. P. PASOLINI: *Eretnek empirizmus*. Budapest, Osiris, 2007, 165–166.

amely szerint az író kötelessége, hogy az antropológiai szempontból másképpen működő társadalom előképét megalkossa. Pasolini szerint ugyanis ehhez köthető a „B” nyelv, és éppen ezért gondolja azt, hogy az „A” nyelv kihalása miatt az író erkölcsi kötelessége, hogy „B” nyelv előképét egy mitikus jövőkép megalkotása révén előre sejtse.

A futurista szöveg által létrehozott „B” nyelv úgy jelenik, mint egy szintaxistól és mindenféle stilisztikai díszítől megfosztott nyelv. A szöveg különféle síkjait nem szintaktikai elemek, hanem különféle tipográfiai eszközök és többnyire főnevek kombinációiból összeálló lexikai elemek segítségével kapcsolják össze. A futurista szerzők által kreált írott szöveg tehát egyrészt tagadja a szintaxis érvényességét, másrészt lexikális minőségét egy elfőnevesült regiszterrel kívánja megteremteni. Az írott szöveg összetartó erőinek megszüntetése viszont Pasolini szemében egy létjogosultságát veszített, szétbomlott, primitív produktumot eredményez:

Az ilyen írás mintha felszabadult volna egy sor erő hatása alól, gyakorlatilag kívül esik minden elképzelhető kalkuláción, amelynek egyensúlya egy klasszikus (szintaktikai-stilisztikai) nyelvi rendszert tart fenn.⁷

A futurizmus irodalmában a szintaxisától megfosztott szövegnek két mozgóereje marad: a múlt és jelen tagadásának és a jövő mitizálásának pólusai. A *tagadás* elvének hangsúlyozása az oka a szöveg szintaktikai-stilisztikai és lexikális egyszerűségének, tekintve, hogy e rétegek komplexitása a tradicionális irodalomhoz, azaz a múlt eszmerendszeréhez kapcsolná a szöveget. A futurista szerző azonban tagadja a múltat, ehelyett írásainak a tárgya a jövő értékeinek mitizálása.

Pasolini szerint a jövő mitizálásának szinkronhangja a „homo technologicus”. Ez az a hang, amely múlt és jelen nyelvének destrukciójával és a többértelműség sejtetésével a futurista írások megszólaltatója lesz. Olyan irodalmi elemek jellemzik a „homo technologicus” nyelvét, amelyek a jövő világának technikai megnyilvánulásaira utalnak. Olyan regiszter teremődik ezáltal, amelyet egy látszólagosan szétrombolt nyelv és egy látszólagosan rekonstruált nyelv együttes jelenléte jellemez.⁸

Összességében tehát Pasolini egyfelől védi, másfelől dilettáns mozgalomként kezeli a futurizmust. Egyrészt a futuristák javára írja, hogy alapvetően a társadalmi normák, az őket körülvevő polgári környezet ellen lázadtak, ami Pasolini szerint is radikális változtatásokra szorult. Mellettük szóló érvként tárgyalja, hogy a társadalmi normák ellen vívott harcukban is a futuristák mindvégig irodalomban gondolkodtak, így küzdelmük alapvetően az írott szöveg megújítására irányult. Újításaik elsősorban a szabad függő beszéd új típusú alkalmazásában, a *gép* megszemélyesítésében, a technika dinamizmusának apológiájában álltak.

⁷ Hozzászólás a szabad függő beszéd kérdéséhez. (Ford.) Lukácsi Margit. In: *I. m.*, 124.

⁸ *I. m.*, 126.

Éppen ezek következményeként zajlottak le azok a nyelvi változások, amelyek miatt Pasolini a futurizmust egyúttal dilettáns mozgalomként bélyegzi meg. Újításokkal a futuristák ugyanis hozzájárultak a technicista nyelv kialakulásához, ami egyrészt az expresszivitás kárára történt, másrészt az egyes nyelvi szintek közti mozgásteret is visszaszorította. Az általuk kreált, jobbára elfőnevesült nyelv mind szintaktikailag, mind stilisztikailag elértéktelenedett, és sem a múlt és a jelen *tagadása* által, sem a *jövő* vívmányainak mitizálásával nem tudott tartalmilag kellően elmélyült és átgondolt, esztétikailag konstans eredményeket teremteni.